Jan Brebera

MORÁLNÍ ASPEKTY VÁLKY V TACITOVĚ DÍLE

Posudek oponenta bakalářské práce

Rád bych hned na úvod zdůraznil, že ačkoli navrhuji méně příznivé (ale nikoli nepříznivé!) hodnocení, musím Jana Breberu (nadále „řešitele“) za pokus samostatně uchopit velmi obtížné théma především pochválit a rád bych ho i povzbudil k dalšímu rozvíjení svých zájmů na tomto poli. Mnohé z níže vypočtených výtek uvádím především proto, že je považuji pro jeho příští pokusy za podnětné v tom smyslu, že mnoha nedostatkům se bude na základě zkušeností s touto prací schopen vyhnout.

Základní parametry této práce jsou následující: sestává z 49 stran výkladu rozděleného do čtyř kapitol: „Tacitus a jeho doba“ (str. 7-20), Tacitus a římská válka (str. 21-29), „Dopady římských výbojů“ (str. 29-40), „Váleční vůdcové“ (str. 40-53) a ze „Shrunutí (str. 53-55). V leckdy obsáhlých poznámkách pod čarou řešitel zejména shrnuje výklady autorit, z jejichž děl čerpal ve svém vlastním výkladu, předkládá úvahy, které z linie jeho výkladu vybočují, ale přesto stojí za pozornost, odkazuje na paralelní myšlenky dalších antických autorů, zejména Ciceronovy, a případně uvádí i jakési vysvětlivky či faktické informace tam, kde to považuje za vhodné. Takové využití poznámek kvituji. Úryvky z Tacitových děl uvádí v těle textu vždy v originále i překladu převzatém z příslušného svazku Tacita, které vyšly v 70. letech v Antické knihovně, v poznámkách pod čarou ale jen v originále, což považuji za přijatelné. Latinskému textu rozumí dobře, nezaznamenal jsem žádný problém, který by vyplynul z prostého neporozumění originálnímu textu. Využité překlady ovšem nejsou vždy bezvadné, pročež se řešitel leckde mohl pustit i do jejich úpravy[1]. Výklad postupuje způsobem, kterému lze rozumět stejně jako jeho vyústění do závěrečného shrnutí. Grafické provedení je v zásadě v pořádku, pouze v (ne)odsazování odstavců tuším nějaký zmatek, anebo, mají-li často neodsazené odstavce následující po citátech úryvků z Tacita znamenat, že daný odstavec pokračuje, pak jsou leckteré odstavce neúnosně dlouhé a měly být rozděleny (často na více než jen na dva)[2].

[1] Jediný moment, kdy se k těmto překladům řešitel vyjádřil, je ovšem na str. 36 v pozn. 137, kde konstatuje „Tato část se v latinském textu nenachází“. Z umístění odkazu přitom není zcela jasné, jak dlouhou „tuto část“ má na mysli, ale zřejmě se jedná jen o poznámku „kudy chtějí“. Ta však má být ekvivalentem výrazu *passim*.

[2] A lépe mělo být vyřešeno i umístění textu na stránce. Text je totiž posazen blíže k pravému okraji, a to i na lichých stranách. Řešitel tedy nevyužil možnosti odlišného umístění textu na lichých a sudých stranách, což ale při jinak chvályhodném oboustranném tisku měl.

Formální stránka práce, zejména odkazování na prameny a autority, se na první pohled zdá v pořádku, ve skutečnosti však jde o jednu ze slabin práce, jak vyplyne níže.

Různých slabin má ovšem práce více a jsou nejrůznějšího druhu. Velmi závažnou jsou faktografické informace k Tacitovi, čerpané většinou ze dvou monografií vydaných v roce 1957 a 1968. Ty měl řešitel doporučené od vedoucího práce, ale nikoli jako zdroj faktických informací – měl se z nich poučit o Tacitových historických postupech, jeho politickém smýšlení a jeho uměleckých záměrech a „technikách". Kdyby se řešitel poohlédl po recentnější literatuře, naskytl by se mu zejména: A. R. Birley, The Life and Death of Cornelius Tacitus, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 49 (2000), 230–247, A. J. Woodman (ed.), *The Cambridge Companion to Tacitus*, Cambridge, 2009 a V. E. Pagán (ed.), *A Companion to Tacitus*, Malden / MA – Oxford – Chichester, 2012. Problém však netkví jen v tom, že řešitel pracoval s už ne zcela aktuální literaturou, ale zejména v tom, že faktografické informace k Tacitovu životu a dílu jsou roztroušeny v mnoha střípcích doslova všude možně, zatímco moderní badatelé, kteří si troufají přistoupit k syntetickým pracem o Tacitovi, už při svých značně pokročilých znalostech o něm většinou nejsou schopni podat tyto základní informace a jejich původ dostatečně kompletně a srozumitelně pro začátečníka. Zřejmě z toho plyne několik faktografických lapsů, které se v první kapitole i jinde objevují[3].

Druhý závažný nedostatek se týká methodologie, anebo přinejmenším nedostatečné obhajoby jednoho aspektu methodologie, kterou řešitel aplikuje. Brilantně to ostatně sám ilustruje následujícím konstatováním ve „Shrnutí" na str. 53: „I když lze polemizovat nad autenticitou výroků osob, které jsou v nepřátelství s Římem, přesto dokládají jedinečnou snahu autora zprostředkovat cizí pohled na římskou politiku". Snahu, kterou řešitel zmiňuje, ovšem podle mého názoru naprosto nelze považovat v antické historiografii za jedinečnou, ba naopak, počínaje Thúkýdidem jsou stylisované přímé řeči žánrem *sui generis*, který sleduje zejména

[3] Naprosto nepochopeny jsou zejména okolnosti, které se „sešly" v této formulaci na str. 9 v pozn. 7: „u *Annales* a *Historiae* si nejsme dokonce jistí, zda se jednalo o dvě, či jednu knihu; pokud jsou to dvě knihy, kde je předěl mezi nimi". *Annales* a *Historiae* jsou totiž každopádně dvě různá díla, což je zřejmé z toho, že to druhé, pokrývající pozdější dobu než to první, bylo přesto napsáno dříve. Z jedné poznámky Hieronymovy je ovšem známo, že obě později figurovala v rukopisech jako jeden celek. Kde je předěl mezi nimi, je jasné, protože se zachoval začátek *Historií* a je zřejmé, že jde opravdu o začátek. Protože se však nedochoval konec ani jednoho z obou děl, není zřejmé, na kolik bylo jedno i druhé členěno knih, protože Hieronymus uvádí jen souhrnný počet 30. Dříve převažoval názor, že *Historiae* sestávaly ze 14 knih a *Annály* z 16, v anglofonním světě je ale aktuálně jako konsensus (který sám rozhodně nesdílím!) presentováno, že *Historiae* měly 12 a *Annály* 18 knih. Dále, *Dialogus de oratoribus* určitě nebyl Tacitovou prvotinou (tak na str. 9 v pozn. 7 a str. 17) a rozhodně nemá nic společného s biografií (srv. str. 9n.). „Aesina" zmíněný na str. 9 v pozn. 7 nebyl pozdější autor, ale jde o jedno z označení rukopisu, v němž se dochovala Tacitova menší díla. Tzv. „židovský exkurs" (*Hist.* V, 1–13) rozhodně není delší než celá *Germania* (tak str. 11 v pozn. 23). Samotnému mi není známo, že by Agricola Tacita adoptoval (tak na str. 17). A Tacitovo úmrtí řešitel klade „okolo let 117 až 120" (str. 8), což sice je v zásadě standardní pohled, je však neudržitelný, protože počítá s výrazně rychlejší prací na *Annálech* ve srovnání s *Historiemi*. Kdyby řešitel konsultoval Birleyho článek, věděl by to a mohl by se vyjádřit poučeněji.

požadavek „hodnověrnosti“ řeči, kterou ovšem autor (leckdy přiznaně) napsal sám. Aby ale taková řeč byla hodnověrná, musel řečník presentovat pro sebe hodnověrné myšlenky, což v případě odpůrců římské expanse znamenalo kritiku římské politiky. Aby tedy řešitel mohl věrohodně rekonstruovat Tacitovo myšlení z řeči Calgacovy v *Agr.* 30–32, měl především obhájit, že tato stylisovaná řeč obsahuje opravdu myšlenky Tacitovy, a nikoli myšlenky odpůrců římské expanse, které Tacitus pouze vložil do úst jednoho z nich, aby jeho řeč byla hodnověrná, a aniž by je sám sdílel. A obhájit to měl nejlépe tím, že by do práce zařadil kapitolu právě ke stylisovaným řečem v antické historiografii a k tomu, jak jich (eventuálně odlišně od svých předchůdců) využíval Tacitus. Ani tím by ale nebylo vyřešeno to, že řešitel rekonstruuje Tacitovo myšlení také na základě *Agr.* 15, kde nejde už ani o stylisovanou řeč, ale o prosté shrnutí stížností samotných Britannů. Rozlišení těchto nuancí a obhájení oprávněnosti řešitelova přístupu mělo být věnováno mnohem více pozornosti.

S methodologií v zásadě souvisí i struktura práce, k níž mám další, byť už méně závažnou výtku. Jak už výše vyplynulo, řešitel nezařadil do své práce žádný obecný „úvod“, nicméně tuto úlohu plní první kapitola nazvaná „Tacitus a jeho doba“. Mezi čtyři podkapitoly věnované opravdu Tacitovi je ovšem vložena jedna další nazvaná „*Bellum iustum*“, což je koncept, který řešitel svým čtenářům potřebuje vysvětlit, nicméně měl tak učinit v rámci samostatné kapitoly, protože nejde o koncept jakkoli vázaný na Tacita či jeho dobu. A totéž platí pro informace o práci samotné a jejím vypracování, které jsou rovněž, byť předsazeny výkladu o Tacitovi, součástí této kapitoly, ačkoli do ní thématicky nepatří.

Výhrady mám i k řešitelovu pojetí jeho výkladu. Snaží se ho sice podávat čtivě, z několika důvodů je však efekt podle mého názoru spíše opačný. Jeho podání Tacitových myšlenek působí dojmem jakéhosi volného pásma, protože úryvky citované z jeho děl řadí dle vývoje své vlastní argumentace. To mu samozřejmě nelze vytýkat, problémem však je, že to neumožňuje kontrolovat, zda mu např. některé důležité momenty, které by eventuálně jeho pohled nepodporovaly, neunikají, nebo je nevynechává. Proto si takový postup může dovolit především uznávaná autorita, zatímco začínající badatel musí např. právě proto v úvodu práce jasně deklarovat, že Tacitovo dílo prostudoval celé (z toho, co je řečeno na str. 7, se může zdát, že tomu tak v tomto případě bylo, ale musí to být řečeno jasně). A stejně tak by se měl vyjádřit i k tomuto zvolenému způsobu výkladu a eventuálně čtenáře informovat o jeho limitech, a případně jim přizpůsobit další prvky práce. Pokud např. v tomto případě řešitel neprostudoval Tacitovo dílo celé, pak to měl zohlednit v titulu práce.

Ještě více však četbu práce, či ještě spíše sledování myšlenek v ní presentovaných, ztěžuje to, že řešitel často začíná výklad konstatováním něčeho, co z něho teprve vzápětí

vyplyne. To je ovšem v odborném diskursu krajně nešťastný způsob, protože čtenář se k tomuto úvodnímu konstatování, poté co si přečetl, jak k němu řešitel dospěl, musí vracet a nečte tedy plynule. Řešitel navíc prokládá svůj výklad mnoha úryvky přímo z Tacita, což je vysoce chvályhodné, ale problémem je, že často je vlastně samotný citát uvozením nového momentu řešitelova zájmu a teprve poté je tento moment nějak blíže představen a vysvětlen (srv. např. výklad na str. 28) a někdy ani to ne a citát slouží jen jako jakýsi můstek od jednoho momentu k druhému, aniž by byl jakkoli komentován (např. na str. 46n.). Nevylučuji, že tento způsob presentace někomu může vyhovovat, sám za sebe ovšem konstatuji, že sledování řešitelova výkladu pro mě bylo velmi náročné a k pokračování v četbě mě to rozhodně nepovzbuzovalo.

Dále řešitel často Tacitovi přisuzuje myšlenky, které citované úryvky nikterak nedokládají. Je ale možné, že řešiteli vyplynuly odjinud a jeho výklad tak je parafrasí jiných míst v Tacitovi, ale v takových případech mělo být na tato místa odkázáno[4].

Čtivosti práce řešitel nenapomáhá ani velmi neobratnými formulacemi, které se zdají způsobeny jak méně pečlivým formulováním vlastním – řešitel zejména často nedbá o aktuální členění větné –, tak tím, že když sumarisuje cizojazyčné výklady svých autorit, nedokáže se odpoutat od jejich dikce a výraziva. Vznikají tak i formulace, které ani nejsou česky. Tu i onde se řešitel dopouští vyjádření, které budí dojem, že zastává názor, který ve skutečnosti nezastává[5]. Také rád používá latinské výrazy, ale nejen coby *termini technici*, protože leckde

[4] Např. na str. 25, kde je po citátu z *Agr.* 14, 2 řečeno, že „Tacitus zde kritizuje aspekt římské zahraniční politiky - klientelismu (*sic!*)“. V citátu samotném však není nic, proč by měl být kritikou a ne např. jen konstatováním faktu. Je-li ale kritikou, není v něm nic, proč by měl být považován za kritiku klientelismu obecně. A už vůbec nic v něm neopravňuje k vysvětlení, že Tacitus je „k takovému systému velmi kritický, neboť klienty se stávali v Římě především slabší a chudší“. Na str. 32 je zase po citátu z *Agr.* 15, 2 řečeno: „Takže *centuriones* jsou zde srovnáváni s otroky“. To ale není pravda, srovnávány jsou následky, které jedni i druzí aktuálně působili.

[5] Ke všemu srv. např. na str. 7: „Jako zdroj evidence budu užívat především jeho dvě menší monografie Agricola a Germánie“. Ruší jednak termín „evidence“ použitý zřejmě vlivem výkladu v angličtině, v češtině ho ovšem takto použít nelze, ale zejména fakt, že Tacitus je standardně považován za autora celkem tří menších monografií. Proto by byla lepší formulace typu „dvě z jeho menších monografií“, protože ta aktuální budí dojem, že *Dialogus de oratoribus*, jehož autorství Tacitovi v minulosti upíráno skutečně bylo, řešitel za jeho dílo nepovažuje. Na str. 7 je i další ilustrativní ukázka: „První téma, které jsem se pokusil interpretovat, byla řeč Calgacova a další části jeho díla“. Řeč Calgacova ovšem není „téma“, ale zejména Calgacus tuto řeč ani žádné další dílo nenapsal. Zájmenem „jeho“ však řešitel samozřejmě odkázal k Tacitovi, ale neuvědomil si, že čtenář si ho automaticky vztáhne k nejbližšímu substantivu, tedy ke Calgacovi. Další problematická formulace je hned na str. 8: „Jedním z možných důvodů, proč toho víme tak málo o Tacitovi, může být to, že je prvním ze svého rodu, který dokázal svoji kariéru ukončit ve vysokých funkcí (*sic!*).“ Aktuální členění větné ovšem vyžaduje slovosled: „proč toho o Tacitovi víme tak málo“. Vztažné zájmeno „který“ je možné použít, když ho lze vztáhnout k nějakému explicite uvedenému substantivu, v tomto případě tedy mělo být řečeno „první, kdo“. Vazba „ukončit kariéru ve vysokých funkcí[ch]“ není přirozeným českým vyjádřením myšlenky, že Tacitus těchto vysokých funkcí, či lépe „úřadů“, na rozdíl od svých předků dosáhl. A konečně, formulace působí dojmem, jako bychom znali aspoň Tacitovy potomky, kteří dosáhli vysokých úřadů, jenže tak tomu není, neznáme totiž vůbec žádné Tacitovy potomky. A na str. 12 je řečeno o Augustovi: „Jak se můžeme dozvědět z jeho *Res gestae*, to on vede jedině spravedlivou válku“. Místo „jedině“ zde mělo být „pouze“, ale hlavně výrazem „to“ je význam zcela zkreslen: řešitel jistě chtěl zdůraznit, že Augustus podle svého mínění nevedl žádnou nespravedlivou válku, výrazem „to“ však toto Augustovo tvrzení vztahuje k někomu, o kom byla řeč předtím, tedy k předkům, takže formulace působí dojmem, jako by Augustus poukazoval na to, že předkové nevedli spravedlivé války, ale on ano.

se jejich použití zdá spíše samoúčelné. To je navíc umocněno tím, že je neskloňuje českými koncovkami, ačkoli to leckdy je možné (nicméně, musím uznat, v tom sleduje praxi, která obecně převažuje, byť to sám nekvituji), ale ani nepřizpůsobuje aktuálnímu kontextu jejich číslo, což při četbě velmi ruší[6]. Vadně používá i některé odborné termíny[7]. A ve větším než únosném množství se vyskytují i gramatické chyby, zejména v psaní i/y a v interpunkci.

Tu i onde řešitel nevyužil příležitosti předvést kritické myšlení. Na str. 9 v pozn. 7 konstatuje: „především Germánie a Agricola mají evidenci užívání přerušenou pouze po dobu dvě stě let“. K tomu odkazuje na autoritu, o níž lze každopádně říci, že se její názor neprosadil, na svou pozn. 10, kde mají být uvedeny další informace, leč nejsou, a nakonec jako příklad, jak lze onu „evidenci užívání“ prokázat, uvádí Tacitovu nepřesnost reprodukovanou pozdějšími historiky. Právě takový isolovaný moment ale svědčí o tom, že sám o sobě žil vlastním životem, a není tak „evidencí užívání“ Tacitova díla jako celku.

Někde nemohu souhlasit s hodnocením té které situace řešitelem, např. na str. 15: „S Římem se uzavíral mír až po úplné kapitulaci, která byla vynucena mimořádnou brutalitou“. Opravdu ale každý mír, který Řím uzavřel, byl vynucen brutalitou? A opravdu byla brutalita, k níž někdy sahal, v dané době mimořádná? Dále na str. 21: „Nepřítel velmi bolestivě nastavuje zrcadlo římskému čtenáři“. Řešitel tedy myslí, že římští čtenáři nevěděli, jak jsou svými nepřáteli vnímáni, a teprve od Tacita se to dozvěděli?

Leckde autor nepatřičně generalisuje poté, co uvedl jediný příklad, a zejména na str. 34 ho to zrazuje, když tvrdí, že „velicí muži Říma, kteří si podmanili ostatní národy, jsou pro Germánii jen směšní“. Doložit se to snaží v pozn. 129, kde uvádí jediný citát, v němž figuruje „C. Caesar“. Z řešitelova výkladu se zdá, že se domnívá, že jde o Caesara, jde však o Caligulu.

Tu i onde jsem tím, co řešitel konstatuje, překvapen, např. na str. 34 v poznámce 128: „Římané dokonce soudí, že nejsou kvůli své zvůli v přízni bohů, kteří ji raději dávají Germánům“. Protože však řešitel vzápětí odkazuje na autoritu, daný odkaz jsem prověřil. Na daném místě se však tato autorita Germánům vůbec nevěnuje.

Tím se dostávám k nedostatkům formálním. Řešitel pracoval se solidním množstvím zdrojů, ovšem sám se o dobrý dojem z tohoto množství připravuje tím, že leckteré neuvedl v seznamu literatury, v němž samozřejmě měly být uvedeny i ty zdroje, na které odkazuje jen

[6] Např. „dále se nám zachovala *praenomen*“ (str. 8) nebo „po tomto statusu často prahli *homo novus*“ (str. 14 v pozn. 39). Příkladem rušivého neskloňování je např.: „Analyzování předchůdců patří k řádnému pochopení *exemplum*“ (str. 42 v pozn. 165). A vůbec žádný smysl nedávají např. formulace: „i když předtím byli *in bellis floruisse*“ (str. 29), „Doteď se jevili tak *ira et victoria* Římané“ (str. 37), „správce se stává *inscitiam*“ (str. 42). A srv. i na str. 47 pozn. 185.

[7] Zejména adjektivum „religionistický“ je odvozeno od termínu pro moderní vědu, a nelze ho tak použít tak, jak je použito na str. 11, str. 12 v pozn. 28 a str. 16.

na jednom místě a cituje je proto kompletně[8]. Bez ohledu na to však v seznamu literatury měly být. Naopak jednu významnou práci autor dle svého sdělení nekonsultoval, totiž Symova dvousvazkového „Tacita" z roku 1958, a to prý „z pragmatických důvodů" (str. 7). Tyto důvody ovšem měly být konkretisovány. Opomenutí této práce je totiž dnes už přijatelné, protože její přínos je zpracován a zhodnocen v literatuře recentnější, takže zejména na úrovni bakalářské práce opravdu není nutné konsultovat přímo ji. Pojem „pragmatické důvody" ale v daném kontextu budí spíše dojem, že jde o rozsah této práce, ale ten přijatelným důvodem k jejímu opomenutí v žádném případě být nemůže. Řešitelovo přiznání sice zřejmě bylo motivováno snahou o poctivost, ale dojem, který z něj plyne, je spíše negativní. Takováto přiznání přitom nejsou nutná: při množství literatury, která o Tacitovi je k disposici, je jasné a naprosto přijatelné, že si z ní badatel vybírá.

Za opět velmi závažný nedostatek považuji způsob odkazování na antické prameny, který je jednak sám o sobě nezvládnutý, ale zejména leckdy budí podezření, že řešitel některé odkazované úryvky sám nekonsultoval a odkazy pouze přebíral z literatury. Pro odkazování na prameny především platí, že musejí sledovat a jeden a TENTÝŽ formát v rámci celé práce. Pro každé dílo je třeba používat vždy tutéž (!), a nejlépe nějakou zavedenou zkratku (tedy např. raději *Hist.* než *His.*, ale vždy právě tu a ne někde jen *H.*). Jsou-li ta která díla členěna na knihy, je třeba na ně odkazovat buď jednotně římskými číslicemi, nebo jednotně arabskými číslicemi. A pro vnitřní členění odkazů je třeba používat buď jednotně čárky, nebo jednotně tečky, a buď jednotně s mezerami, nebo jednotně bez mezer. V práci nic z tohoto jednotné není[9]. Jediné, v čem řešitel zřejmě důsledný je, je, že používá k udávání rozsahu delších citátů vždy spojovník, což je akceptovatelné, a tato důslednost je tedy chvályhodná, a že vždy klade tečku za celý odkaz, kam ale nepatří, a dále za číslici, která vyznačuje začátek rozsahu delšího citátu, pročež za touto tečkou následuje spojovník, což je také špatně.

Dále je třeba udávat vždy co nejpodrobnější odkaz, aby čtenář, který si chce dané místo sám ověřit, ho mohl co nejsnáze nalézt. To je aktuální zvláště v případě Tacitově, jehož text byl dlouho členěn pouze na knihy a kapitoly v případě větších děl a pouze na kapitoly v dílech menších. Tak tomu ostatně je i v oxfordských edicích, které řešitel uvádí v seznamu zdrojů, ale právě proto měl dát přednost teubnerských edicím Koestermannově, Heubnerově, či Borzsákově/Wellesleyho, protože ty jsou členěny trojúrovňově, tedy i na paragrafy, a je tedy

[8] Z autorit citovaných jen příjmením nenacházím v seznamu literatury např. BRUNTA, GOLDSWORTHYHO, RIVESE, práce citované kompletně, které přesto měly být uvedeny i v seznamu literatury, jsou přinejmenším v pozn. 26 a 36.

[9] Srv. např. odkaz „*His.* 1.1." na str. 8 vs. „*Historiae* V. 2-10" na str. 10 v pozn. 11 vs. „*De. Civ. Dei. XIX, 21*" na str. 12 v pozn. 29.

možné odkazovat přesněji. V práci se ovšem tu i onde trojúrovňové odkazy na Tacita objevují, ale s velmi vysokými čísly paragrafů (např. na str. 27 v pozn. 105 nebo na str. 47 v pozn. 180), která se ve zmíněných teubnerských edicích nevyskytují. Pokud je mi známo, používají je někteří američtí badatelé, ale edici, v níž by byl text rozčleněn takto ještě podrobněji, jsem sám nikdy neviděl. Jejich používání ale rozhodně nepodporuji, protože teubnerské edice jsou členěny dostatečně podrobně a používají se už natolik dlouho, že snaha prosadit jakékoli jiné členění textu působí jen zmatek. Nicméně, zmíněné trojúrovňové odkazy působí dojmem, že je řešitel převzal, aniž by si text sám ověřil v edici, kterou uvádí v seznamu zdrojů, a pokud si v ní text ověřil, měl na něj odkázat jen dvojúrovňově, protože v ní samé podrobnější členění textu není. A toto podezření zvyšuje fakt, v seznamu zdrojů nefiguruje žádná edice *Historií*, ačkoli i na ně řešitel porůznu odkazuje.

Neuspokojivé jsou ovšem i pouze dvojúrovňové odkazy na Plinia St. a Cicerona, byť v případě jejich děl jsou texty členěny poněkud nezvykle, a to na knihy a dále na delší kapitoly a paralelně i na kratší kapitoly či paragrafy, jejichž číslování je ovšem v rámci celé dané knihy průběžné stejně jako číslování delších kapitol. Přesto je třeba odkazovat trojúrovňově, protože jinak čtenář neví, zda druhá číslice dvojúrovňového odkazu odkazuje k delší, či kratší kapitole / paragrafu. Na Plinia St. mělo tedy na str. 16 v pozn. 54 být odkázáno: „*Nat.* XXVII, 1, 3“. A pokud jde o Cicerona, je obzvláště ilustrativní odkaz na str. 12: „*De officiis* I. 11. – 13.“ v konfrontaci s odkazem na str. 13 v pozn. 32: „*De officiis* 1. 41“. V prvním přídě jde totiž o delší kapitoly č. 11, 12 a 13, zatímco v druhém o kratší kapitolu / paragraf 41, který je součástí delší kapitoly 13. První odkaz měl tedy vypadat takto: „*De off.* I, 11, 33–13, 41“, druhý takto: „*De off.* I, 13, 41“. A ne zcela srozumitelný, než jen pro předinformovaného čtenáře, je i odkaz na „Sall. H. 4. 69. 17“ na str. 24 v pozn. 92. Zřejmě má jít o Sallustiovy *Historiae* (jejichž edice ale chybí v seznamu zdrojů!)[10].

Dále, na konec poznámky pod čarou patří interpunkční znaménko, tedy nejčastěji tečka. Řešitel ji ovšem systematicky neklade za odkazy na autority, které je třeba chápat jako autory myšlenek resumovaných před daným odkazem. Tento způsob, pravda, někteří badatelé používají, ale přívětivý pro čtenáře není. Tím pádem ale tečka na konci poznámky pod čarou často chybí a chybí také tam, kde za takovýmto odkazem následuje začátek další věty s velkým písmenem.

V abstraktu práce není vhodné používat tvary futura. Ta se hodí do anotace, která je formulována v době, kdy práce ještě není napsána. Abstrakt je ale její součástí, a proto by v něm

[10] Zřejmě by se ale jednalo na odkaz dle edice Maurenbrecherovy, v níž na příslušném místě figuruje poměrně známý fragment, totiž *Epistula Mithridatis*, což mohlo být upřesněno i v samotném odkazu.

měl být její obsah komentován tvary presenta. V seznamech zdrojů je třeba řadit jednotlivé položky podle abecedy a naopak není třeba je číslovat.

Otázky k obhajobě záměrně neformuluji, řešitel se může vyjádřit ke kterýmkoli z výše uvedených námitek.

Závěrem konstatuji, že, přestože je tento posudek velmi kritický, tato kritika se týká sice mnoha, ale přesto především jednotlivostí. Jako celek práce požadavky kladené na bakalářskou práci splňuje, a proto není vůbec třeba uvažovat o tom, že by neměla být doporučena k obhajobě. Množství a „pestrost“ nedostatků, které jsem výše vypočetl, však současně neumožňují navrhovat jiné hodnocení, než stupněm „dobře“.

V Praze, 27. 8. 2020

Ivan Prchlík (ÚŘLS FF UK)